

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Sprawiedliwość okresu przejściowego – pojęcie, geneza i ewolucja	25
Pojęcie sprawiedliwości okresu przejściowego – ujęcie dyskursywne	25
Ewolucja koncepcji sprawiedliwości okresu przejściowego	33
Teoretyczne ujęcia sprawiedliwości okresu przejściowego	46
Rozdział 2	
Przegląd mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego	62
Mechanizmy sądowe	63
Mechanizmy pozasądowe	68
Komisje prawdy (i pojednania)	68
Reparacje	72
Weryfikacja i lustracja	75
Polityka pamięci i problem upamiętniania	79
Amnestia jako mechanizm sprawiedliwości okresu przejściowego	81
Rozdział 3	
Przesłanki i uwarunkowania realizacji sprawiedliwości okresu przejściowego w Kosowie	85
Konflikt albańsko-serbski – ujęcie historyczne	85
Kosowo w ramach SFRJ (1945–1991).	98
Autonomia Kosowa	100
Dojście do władzy Miloševića i odebranie Kosowu autonomii	103

Rozpad SFRJ i wojna w Kosowie	106
Interwencja NATO i zakończenie konfliktu.....	109
Zbrodnie popełnione w Kosowie	111
Nadzór międzynarodowy i niepodległość Kosowa	115
Rekonfiguracja międzynarodowego nadzoru po ogłoszeniu niepodległości przez Kosowo	125
Dialog brukselski i wyzwania z nim związane	132
Rozdział 4	
Mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego w Kosowie.....	137
Międzyministerialna Grupa Robocza ds. Rozliczeń z Przeszłością i Pojednania	137
Rola Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii	141
Hybrydowe jurysdykcje krajowe	147
Rządowa Komisja ds. Osób Zaginionych	158
Polityka pamięci	159
Reformy instytucjonalne i mechanizmy lustracyjne	161
Reparacje dla ofiar – sprawa weteranów wojennych z KLA	163
Regionalna Komisja do spraw ustalenia faktów dotyczących zbrodni wojennych i innych poważnych naruszeń praw człowieka (RECOM)...	168
Wyspecjalizowane Izby i Biuro Wyspecjalizowanego Prokuratora	173
Przesłanki powołania Wyspecjalizowanych Izb i Biura Wyspecjalizowanego Prokuratora	173
Charakterystyka instytucji	176
Konkluzje	183
Bibliografia	193

Wstęp

Identyfikacja obszaru i celu badawczego pracy

Sprawiedliwość okresu przejściowego¹, rozumiana jako zestaw sądowych i pozasądowych mechanizmów służących rozliczeniu dokonanych w przeszłości w danym państwie zbrodni międzynarodowych i masowych naruszeń praw człowieka, jest istotnym zagadnieniem we współczesnych stosunkach międzynarodowych².

Konsekwencje masowych naruszeń prawa oraz to, w jaki sposób państwo i społeczeństwo powinny się z nimi zmierzyć, stały się istotnym wyzwaniem dla społeczności międzynarodowej i funkcjonujących w niej instytucji. Dziś nie ma na świecie państwa, które w procesie politycznych, społecznych czy ekonomicznych przemian po konflikcie lub zakończeniu okresu autorytarnych rządów nie implementuje mechanizmów *transitional justice* (TJ). Ich zestaw bywa różny, niemniej w każdym przypadku mamy do czynienia zarówno z prawnymi, jak i pozaprawnymi mechanizmami TJ. Ich celem jest rozliczenie naruszeń prawa popełnianych w przeszłości na dużą skalę, co prowadzi do pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców, realizacji sprawiedliwości wobec poszkodowanych oraz pojednania w społeczeństwie³, czego osiągnięcie z kolei warunkuje proces odbudowy instytucji państwa oraz społecznego zaufania do nich.

¹ Sformułowanie „sprawiedliwość okresu przejściowego” jest tłumaczeniem angielskiej nazwy *transitional justice*. W polskiej literaturze używa się ponadto określeń „sprawiedliwość tranzytywna”, „sprawiedliwość tranzycyjna”, „sprawiedliwość transformacyjna”, „sprawiedliwość okresu transformacji”, „przejściowe rozwiązania w wymiarze sprawiedliwości”. Ustalenie jednego, konsekwentnie stosowanego terminu w języku polskim stanowi wyzwanie dla językoznawców i badaczy zajmujących się problematyką *transitional justice*. Ze względów językowych i stylistycznych w niniejszej monografii używane będzie sformułowanie „sprawiedliwość okresu przejściowego” wymiennie z angielskim oryginałem *transitional justice*, skracanym również do akronimu TJ.

² Ch.T. Call, *Is TJ Really Just?*, „Brown Journal of World Affairs” 2004, vol. XI, nr 1, s. 101.

³ Por. United Nations Secretary-General, *Report on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, United Nations 2004, par. 8.

Stopniowe upowszechnienie praktyki wprowadzania założeń TJ sprawiło, że stała się ona przedmiotem licznych badań i studiów. W ich ramach koncentrowano się na zdefiniowaniu pojęcia, określeniu instrumentów implementacji TJ i polityki realizowanej w tym zakresie przez państwa oraz instytucje międzynarodowe⁴. W 2001 r. do życia powołana została pozarządowa organizacja specjalizująca się w problematyce sprawiedliwości okresu przejściowego – International Centre for Transitional Justice (ICTJ). Zagadnienie sprawiedliwości okresu przejściowego znalazło się również w centrum zainteresowania organizacji międzynarodowych, przede wszystkim Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). W roku 2004 Sekretarz Generalny Organizacji przedstawił raport pt. *Report on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, zaś od roku 2010 organy i inne instytucje ONZ zaczęły otrzymywać wytyczne odnoszące się do konieczności realizacji swych działań zgodnie z dokumentem *Guidance Note of the Secretary-General on the United Nations Approach to Transitional Justice*. Zgodnie z zapisami tego ostatniego mechanizmy sprawiedliwości okresu przejściowego zostały uznane za komponent o krytycznym znaczeniu w działaniach Narodów Zjednoczonych na rzecz rządów prawa⁵.

Rozwój koncepcji sprawiedliwości okresu przejściowego w jej akademickim oraz praktycznym wymiarze związany był z dynamiką zmian, które, począwszy od 1989 r., dokonywały się w zakresie ochrony praw człowieka. Coraz szerszy katalog norm prawnomiędzynarodowych w tej dziedzinie oraz przyjęcie w społeczności międzynarodowej, że podstawowe prawa człowieka mają charakter uniwersalny⁶, przyczyniły się do traktowania zagadnienia rozliczenia zbrodni i naruszeń popełnionych w przeszłości jako koniecznego elementu procesu odbudowy państw po konfliktach lub ich przebudowy w okresie przechodzenia od systemu autorytarnego do demokracji. Od około połowy lat 90. XX w.

⁴ W roku 2007 ukazał się pierwszy numer, wydawanego od tam regularnie, periodyku naukowego „International Journal of Transitional Justice”.

⁵ *Guidance Note of the Secretary-General on the United Nations Approach to Transitional Justice*, United Nations 2010, https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf, s. 2.

⁶ Jak zauważył R. Kuźniar, rozważając przesłanki tworzenia wspólnych dla całej społeczności międzynarodowej praw i wartości, które charakteryzowały szczególnie okres po II wojnie światowej, „(...) rodzą się normy i postawy, tworzące w sferze moralności międzynarodowej wspólne minimum podzielane przez całą społeczność międzynarodową. (...) Do wspomnianego minimum należą także prawa człowieka, których ochrona jest obowiązkiem wszystkich państw, a ich naruszanie stanowi *legitimate concern* wszystkich członków społeczności międzynarodowej”. R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 272–273.

przekonanie o konieczności karania za zbrodnie międzynarodowe i masowe naruszenia praw człowieka zaczyna być powszechne. W tym też kierunku zmierzają regulacje o charakterze normatywnym na poziomie międzynarodowym. Trend do wprowadzania tzw. retrybutywnych mechanizmów *transitional justice* na rzecz odchodzenia od wcześniej stosowanych innych mechanizmów „rozliczenia przeszłości” (szczególnie praktyk amnestyjnych) nazwany został w literaturze „kaskadowością sprawiedliwości”.

Biorąc pod uwagę znaczenie sprawiedliwości okresu przejściowego oraz powiązanych z nią wyzwań dla współczesnych stosunków międzynarodowych, w pracy podjęto próbę ukazania specyfiki *transitional justice* (genezy, struktury, ewolucji, funkcji). Analizę tę przeprowadzono na przykładzie Kosowa.

Wybór Kosowa uwarunkowany jest względami poznawczymi, jakie oferuje to studium przypadku. Republika Kosowa jest najmłodszym państwem w Europie. Od ogłoszenia niepodległości 17 lutego 2008 r. zostało uznane przez 114 państw świata (stan na marzec 2019 r.)⁷. Odśrodkowe tendencje, które doprowadziły do rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ), wpłynęły również na wzmocnienie nacjonalistycznych tendencji wśród albańskiej ludności Kosowa, które od 1989 r. pozbawione było autonomicznego statusu w ramach Republiki Serbii. Polityka rządu Slobodana Miloševicia⁸ wobec Albańczyków i narastający konflikt etniczny w Kosowie, a także intensyfikacja działań zbrojnych na tym obszarze, prowadzonych przede wszystkim przez Armię Wyzwolenia Kosowa (ang. *Kosovo Liberation Army*, KLA, alb. *Ushtria Çlirimtare e Kosovës*, UÇK) oraz siły serbskie, i próby stłumienia buntu w Kosowie doprowadziły do masowych naruszeń praw człowieka i zbrodni międzynarodowych popełnionych przez obydwie strony konfliktu. Po zakończeniu interwencji wojsk Sojuszu Północnoatlantyckiego w 1999 r., powołana do realizacji nadzoru nad tym obszarem Misja Tymczasowa Administracji ONZ w Kosowie (ang. *United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, UNMIK⁹) podjęła kroki zmierzające do wprowadzenia w Kosowie

⁷ International Recognitions of the Republic of Kosovo, Republic of Kosovo – Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa-ks.net/en/politika/483/njohjet-ndrkombtare-t-republiks-s-kosovs/48e3>. Kosowo uznają wszystkie kraje z nim sąsiadujące, poza Serbią. Formalnego uznania nie udzieliła do tej pory Unia Europejska, ze względu na niejednołitość polityki jej członków w tej kwestii. Kosowa nie uznają też: Cypr, Grecja, Hiszpania, Słowacja oraz Rumunia.

⁸ Slobodan Milošević pełnił funkcje Prezydenta Republiki Serbii (w latach 1989–1997) oraz Prezydenta Federacyjnej Republiki Jugosławii (w latach 1997–2000).

⁹ Nadzór międzynarodowy nad Kosowem został ustanowiony na podstawie Rezolucji Rady Bezpieczeństwa nr 1244 przyjętej w czerwcu 1999 r., po zakończeniu zbrojnej interwencji wojsk Sojuszu Północnoatlantyckiego. United Nations Security Council Resolution 1244, 10 June 1999, nr dok. ONZ: S/RES/1244 (1999). Ogłoszenie niepodległości przez Kosowo w lutym 2008 r. dopro-

mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego, w celu rozliczenia przeszłości i budowy pojednania między grupami etnicznymi zamieszkującymi Kosowo. Zbrodniami popełnionymi przed interwencją, w jej trakcie i po jej zakończeniu zająć się miał również istniejący już wówczas Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (ang. *International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, ICTY). Po ogłoszeniu niepodległości przez Kosowo w 2008 r. oraz zakończeniu nadzoru międzynarodowego w 2012 r. władze Republiki Kosowa kontynuowały działania na rzecz realizacji *transitional justice* poprzez mechanizmy już istniejące oraz nowo powołane.

3 sierpnia 2015 r. parlament Republiki Kosowa, mocą przyjętej ustawy, zgodził się na utworzenie Wyspecjalizowanych Izb i Biura Wyspecjalizowanego Prokuratora (ang. *Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office*¹⁰)¹¹. Zadaniem tego mechanizmu jest ściganie i osądzenie osób fizycznych podejrzanych o popełnienie podczas konfliktu zbrojnego w Kosowie oraz po jego zakończeniu poważnych transgranicznych i międzynarodowych zbrodni¹². Powołanie tej instytucji wynikało przede wszystkim z presji społeczności międzynarodowej, w tym głównie UE i USA. Utworzenie Sądu stało się jednym z warunków wstępnych, koniecznych do spełnienia przez Kosowo wymagań umożliwiających finalizację układu o Stabilizacji i Stowarzyszeniu pomiędzy Unią Europejską a Kosowem (ostatecznie układ został podpisany 27 października 2015 r.).

Przesłanki i uwarunkowania implementacji mechanizmów sprawiedliwości okresu przejściowego w Republice Kosowa są ściśle powiązane ze strukturalnymi cechami tego państwa. Zarówno jego specyfika wewnętrzna, jak i międzynarodowe znaczenie uzasadniają wybór Kosowa jako studium przypadku dla zbadania problemu *transitional justice* z perspektywy stosunków międzynarodowych.

wadziło do rekonfiguracji obecności międzynarodowych instytucji, w tym ONZ, w Republice. Szerzej na ten temat patrz rozdz. 3 monografii „Przesłanki i uwarunkowania realizacji sprawiedliwości okresu przejściowego w Kosowie”.

¹⁰ Inną nazwą dla Wyspecjalizowanych Izb i Biura Wyspecjalizowanego Prokuratora używaną w pracy jest Specjalny Sąd dla Kosowa.

¹¹ Law No. 05/L-053 on Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office z dn. 3 kwietnia 2015 r., <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/05-L-053%20a.pdf> (dostęp: 1 czerwca 2016).

¹² *Ibidem*, art. 7.